

УДК 340.12

Н. І. Сатохіна, кандидат юридичних наук, асистент

МЕТА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Розкрито мету правового виховання в контексті герменевтичного підходу до осмислення правової реальності, де остання розглядається як безперервний процес реінтерпретації правової традиції і відтворення правових смислів у перебігу здійснення права суб'єктами. У межах герменевтичного дослідження автором показано риси суб'єкта здійснення права як мети правового виховання через поняття автономії, розуміння та співвідповідальності.

Ключові слова: герменевтичний підхід, правова реальність, правова традиція, розуміння, суб'єкт здійснення права.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю пошуку нових методологічних підходів до розгляду проблеми правового виховання і розвитку філософії права в цілому. Серед таких підходів, які містять адекватний сучасним тенденціям розвитку правової реальності методологічний інструментарій, особливе місце посідає герменевтичний підхід, представлений такими іменами, як Ганс-Георг Гадамер, Поль Рікьор, Артур Кауфман, Вінфрід Гассемер, Рональд Дворкін та ін.

Слід зазначити, що герменевтичний підхід, зосереджений на інтерпретаційній проблематиці, є досить поширеним у західній філософії права, що зумовлено об'єктивними змінами у світовій юриспруденції, зокрема, розширенням кола джерел права, посиленням ролі судової правотворчості, зближенням правових систем тощо. Проте у вітчизняній юридичній науці герменевтичні правові дослідження ведуться досить фрагментарно і переважно спрямовані на прояснення методів практичної інтерпретаційної діяльності, наприклад, ухвалення правового рішення. Тобто, розуміння розглядається суто як логічна операція, пов'язана із застосуванням норм законодавства. Разом з тим аналіз правової дійсності в динаміці дозволяє поглянути на розуміння як не тільки методу, а й особливої форми досвіду, в якому дана і переживається сама правова реальність. Цей досвід не можна звести лише до пізнання; він полягає в осмисленні, тобто наданні сенсу елементам правової реальності, і в такий спосіб конституюванні останньої.

Метою статті є розкриття сутності та специфіки герменевтичного підходу до розуміння правової реальності і виявлення його евристичних можливостей в осмисленні мети і сенсу правового виховання.

Аналіз останніх джерел та публікацій з проблеми правового виховання свідчить про те, що розуміння сутності і призначення останнього безпосередньо залежить від розуміння сутності самого права, його сенсу і мети. У цьому

контексті С. Максимов порівнює легістсько-авторитарні і ліберально-юридичні концепції праворозуміння. Так, перший підхід асоціюється з порядком, другий – зі свободою. Відповідно й система правового виховання в першому випадку (наприклад, за радянських часів) орієнтується на образ права як державного встановлення. Потрібно лише знати вимоги закону та їх виконувати. Тому сутність правового виховання зводиться до цілеспрямованої діяльності державних інститутів щодо впливу на правосвідомість з метою забезпечення правомірної поведінки. Водночас для протилежного підходу характерним є розуміння права як багатогранного процесу, в якому вимоги свободи та порядку поєднуються, а його головним змістом вважаються права людини. Тому й сутність правового виховання розуміється як формування поваги до прав людини, забезпечення реалізації рівної свободи кожного [1, с. 23].

У межах такого підходу розвиваються і герменевтико-екзистенціальні дослідження в юриспруденції, в яких акцентовано на динамічному аспекті правової реальності, а в центрі останньої опиняється не норма, а фігура суб'єкта права. Відповідно основна мета правового виховання полягає у формуванні суб'єкта права – автономної правової особистості як суб'єкта творчого відтворення правової дійсності.

З точки зору герменевтичної філософії права останнє не становить зведення правил, воно не закладено в готовому вигляді в норму і не може бути звідти здобутим. Здійснюючись у правовідносинах, воно завжди є динамічним, історичним, процесуальним [2, с. 120 – 123]. Так, А. Кауфман відзначає, що «людина розвивається не так, як рослини і тварини, які лише суто об'єктивно перебувають у часі, але людина повинна бути, вона має завдання: здійснити себе у часі і з часу, аби стати тим, що як можливість є в ній. Людина має усвідомлення часу та історії, і таким чином вона здатна трансцендувати свою екзистенціальну актуальність на минуле і майбутнє, вона може планувати, очікувати, остерігатися, сподіватися, згадуючи себе. Історія є той вимір, в якому вона має прийти до своєї сутності» [3, с. 168]. На думку філософа, спосіб буття людей відповідає способу буття речей, заснованих у людському бутті. Тому право є історичним в аналогічному людині сенсі: воно має постійно здійснюватись, аби прийти до самого себе. Услід за Е. Фехнером А. Кауфман підкреслює, що це не є готове право, але в усі часи відбувається його становлення [4, с. 159]. Входження ж права у буття опосередковане особистістю як джерелом правових смислів.

Інакше кажучи, право, як і будь-який культурний феномен, проживає своє життя як ланцюжок інтерпретацій, де кожне нове «прочитання» змінює як горизонт «читача», так і значення феномену завдяки явищу, яке Г.-Г. Гадамер назвав «історією впливів» [5, с. 355–363]: історія впливає на певне товариство інтерпретаторів, тобто на специфічну традицію, наприклад, традицію тлумачення окремих правових норм. Новий інтерпретатор, який намагається зрозуміти сенс норми, перебуває в новій ситуації і з новим «передрозумінням»,

ніж історично більш ранні інтерпретатори. У свою чергу ухвалення правового рішення являє собою не результат боротьби традиції і критики і не сліпе слідування першій, а радше злиття з традицією як безперервний процес її наближення через критичну рефлексію. Таким чином, взаємодія між правовою традицією як сукупним горизонтом розуміння у здійсненні права і конкретним правовим рішенням становить типово герменевтичне явище, що ілюструє ідею «герменевтичного кола», або, радше, «герменевтичної спіралі»: з одного боку, традиція зумовлює осмислення правової ситуації, але не в сенсі жорсткої детермінації, а в тому сенсі, що вона покладає межі розумінню, окреслюючи доступні смислові альтернативи. Вона визначає, які рішення є неприйнятними. Крім того, традиція забезпечує загальною структурою та універсальним алгоритмом відповіді на будь-яке юридичне питання. З другого боку, сама традиція складається з обумовлених нею рішень у конкретних ситуаціях, через які правозастосувач «уводить у гру свої власні перед-поняття» [5, с. 462]. При цьому таке коло не є застиглою структурою, а передбачає «концентричне розширення зрозумілого сенсу» [5, с. 345].

У цьому контексті Р. Дворкін стверджує, що в інтерпретації права судді виконують роль послідовних співавторів колективного оповідання, в якому різні письменники пишуть свої частини. Кожен з них повинен додати свій розділ до нескінченної історії. При цьому автор має бути впевнений, що його розділ може бути прочитаний як частина цілого оповідання. Інакше кажучи, суддя повинен думати, що він є одним з авторів оповідання під назвою «право», а рішення судді – його постінтерпретаційний висновок має виноситися на основі інтерпретації, що як виправдовує, так і засуджує попередників (в моральному та політичному сенсі). При цьому він має не тільки визначити суспільний ідеал своїх попередників, утілений ними в минулих рішеннях, а й розкрити його в актуальному на час ухвалення рішення у справі соціально-історичному контексті [6, с. 227–239].

Отже, онтологічний статус права не може бути стабілізований і схоплений у своїй визначеності. Здійснення права постає як постійно відтворюваний пошук правильного рішення в конкретній ситуації, творчий акт залучення у здійснення традиції, причетності до загального сенсу. При цьому слід констатувати принципову неможливість завершеного погляду на певну завершену послідовність подій, що могло б гарантувати «останнє слово» інтерпретатору. Відповідно ми змушені відмовитися від гіпостазування Права як завершеної, раз і назавжди встановленої міри свободи і рівності. Це не означає відмови від будь-якої можливості висловлювати судження стосовно «істинного» права, але доповнює свободу говорити прийняттям відповідальності за власне місце в цьому «говорінні». Проблема істини тут може бути взята в дужки, і на передній план виходить сама можливість розуміти і висловлювати судження з огляду на історичність власного існування.

Питання, на яке має дати відповідь суддя, завжди задається унікальною ситуацією, а це означає, що ухвалення ним рішення завжди є творчим інтер-

претаційним актом, у якому істина в точному епістемологічному сенсі концептуально неможлива. У свою чергу правова традиція перебуває в процесі постійної реінтерпретації і реконструкції, в перебігу якого право відтворюється в конкуруючих прочитаннях, навіть якщо вони гіпотетичні і не представлені в дійсності позиціями сторін. У цьому сенсі правову традицію слідом за Джанні Ваттімо можна розглядати як нескінченний історичний процес конфлікту інтерпретацій, в якому різні інтерпретатори намагаються зайняти домінуючу позицію щодо інших [7, с. 42].

Таким чином, звернення до герменевтичного підходу дозволяє не тільки уточнити роль людини у здійсненні права, а й розширити коло осіб, що виконують таку роль. Здійснювач права – не тільки особа, уповноважена винести правове рішення, хоча цей приклад і є показовим. Здійснюють право й інші учасники процесу, а також будь-який суб'єкт, що пропонує власне розуміння традиції і, отже, модифікує її. Природа розуміння при цьому залишається однаковою, незалежно від того, осмислюється правова традиція в світлі реальної судової справи суддею чи в контексті гіпотетичної, змодельованої ситуації законодавцем, ученими або студентами. У будь-якому разі відбувається продуктивне відтворення сенсу правової традиції, яка в своєму оновленому вигляді стає основою для подальших інтерпретацій. Отож, співвідповідальним за цей сенс разом із законодавцем та суддею стає кожний, хто осмислює правову традицію і висловлює свою позицію для інших.

При цьому мається на увазі відповідальність не тільки в монологічному сенсі (за що), а й в комунікативному (перед ким) як спільна відповідальність усіх членів інтерпретаційної спільноти. Діяльність ученого або судді не зводиться, як колись висловився Т. Кун, до вирішення головоломки. Вони не просто рахувальні машинки, що прикладають заздалегідь задані еталони до об'єктів спостереження, а розділяють відповідальність із законодавцем. Так герменевтична філософія відкриває можливості для переосмислення ролі суб'єкта у здійсненні права і, таким чином, формування нового за стилем і якістю правового мислення, заснованого на етиці відповідальності.

Остання ж актуалізує питання про критерії валідності правових висловлювань. У цьому контексті цікавим видається запропоноване Р. Рорті розмежування епістемології та герменевтики, пізнання і розуміння: Якщо епістемологія має своїм предметом знання, яке співвідноситься з нормальним дискурсом – сукупністю тверджень, що вважаються істинними учасниками розмови, які самі визнаються раціональними партнерами, то герменевтика вступає у гру тоді, коли угоди і норми втрачають сенс і виникає дещо нове. Роль пізнання в такому разі обмежується знаходженням відповідностей і впорядкуванням вже існуючого набору фактів, у той час як роль розуміння зводиться до знаходження нових парадигм і нових горизонтів знання, досі ще не осмислених, що дозволяє в майбутньому дати роботу пізнанню. Розуміння постає при цьому як евристика пізнання і безперервна інновація всупереч систематизації та класифікації [8, с. 235]. Так, правова ситуація внаслідок своєї унікальності завжди

являє собою аномальний дискурс і потребує герменевтичного осмислення, а рішення судді постає як інновація відносно до існуючої правової традиції, містить норму і тому не може розглядатися в термінах істинності або хибності. Натомість йдеться про його валідність (допустимість як компонент правової системи), критерії якої, на відміну від критеріїв істинності, є конвенційними і зазвичай пов'язані з ідеєю справедливості.

Разом з тим йдеться про розширену концепцію справедливості. У цьому сенсі ні поновлення у правах, ні притягнення винних до відповідальності, що законодавець розглядає як мету правосуддя, не є самоціллю, а повинні сприяти досягненню загальної мети права – уможливити та оптимізувати співіснування людей. Так, Отфрід Гьоффе стверджує, що право і справедливість завжди пов'язані з лояльністю до власного співтовариства та солідарністю [9, с. 25]. Ідею поєднання справедливості і солідарності послідовно відстоює Юрген Габермас, наголошуючи на тому, що права індивіда не існують, не стверджуються без блага його спільноти. Тому, на думку філософа, не існує переваги справедливості над благом, а також етично-нейтрального розуміння справедливості. У той же час «заради морального універсалізму не можна робити винятком нікого... Той, хто заради універсалізму виключає Іншого, хто лишається чужим для Інших, зраджує саму ідею універсалізму» [10, с. 25]. Таким чином, виникає можливість органічного поєднання справедливості та солідарності на основі особливих універсалізму – чутливого до відмінностей універсалізму рівної поваги та солідарної відповідальності за кожного.

Так мета правосуддя виявляється тісно пов'язаною з цінністю суспільного миру. Слід погодитись з П. Рікьором, який зауважує, що «війна є болісною темою політичної філософії, а мир є такою ж гострою темою філософії права» [11, с. 11]. Філософ виокремлює дві функції судочинства. Перша полягає у тому, аби покласти край невизначеності, оскільки кожний конфлікт містить момент нескінченності. У цьому полягає особливість правового судження на відміну, наприклад, від історичного: потенційно необмежене коло пояснення буде замкнуте на судовому вироку. При цьому слово «правосуддя» є категоричним: вирок може бути тільки обвинувальним чи виправдувальним [12, с. 638]. Отже, винести судове рішення означає поставити крапку у спорі. На підтвердження своєї думки автор наводить такий приклад. У великих і складних процесах у Франції за фактами переливання зараженої крові, коли було багато жертв, найбільш примітні з моральної точки зору жертви – не ті люди, які прагнули помсти, а ті, що хотіли правового рішення, хотіли, аби було висловлено: ось це жертва, а ось – винний, аби було встановлено справедливу дистанцію [13, с. 33]. Вочевидь, правосуддя не може бути зведене лише до такого прояснення ситуації. Але наведений приклад показує, що правосуддя – не відповідь насильством на насильство, не додаткове насильство: правосуддя висловлює те, що суспільство на даний момент розглядає як справедливий стан. У цьому сенсі каральну функцію вироку слід вважати підпорядкованою його поновлюючій функції – як в публічній сфері, так і у сфері гідності жертв,

яким віддається справедливість [12, с. 448]. Це підводить П. Рікьора до другої функції винесення правового судження – сприяння суспільному миру через примирення конфліктуючих сторін завдяки «правовому переробленню насильства шляхом перенесення його в простір слова і мовлення» і, отже, «перемозі мови над насильством». Усвідомлюючи утопічність цієї мети, філософ разом з тим наголошує, що «ця утопія вкорінена в сутності права і становить його основу» [13, с. 32–34].

У свою чергу мета правосуддя зумовлює тип осмислення правової ситуації: «вирішення справи» як припинення юридичної невизначеності шляхом винесення правового судження (що має місце в ситуації прогалини у знанні про факти, яка заповнюється за допомогою презумпцій), «прояснення ситуації» як встановлення істини у справі (йдеться про причинно-наслідкове пояснення, властиве для емпіричних наук, на відміну від обґрунтування, притаманного наукам нормативним) або розуміння як таке осмислення ситуації, котре відкриває можливості для примирення конфліктуючих сторін.

Таке осмислення являє собою не просте дедуктивне «застосування» норми до певного випадку, а складну внутрішню роботу з відтворення сенсу правової традиції у світлі конкретної правової ситуації, творче і відповідальне «здійснення» права в герменевтичному розумінні, суб'єктом якого здатна бути лише автономна особистість. Реалізуючи абстрактну правову норму, суб'єкт наповнює її конкретним змістом, виходячи з внутрішніх підстав. Отже, суб'єкт здійснення права – особистість, чією свідомістю та діяльністю створюється право, чії ідеали і прагнення реалізуються в праві. Він – джерело і мета будь-якого права. Це означає, що будь-яке юридичне явище не має жорстко встановленого, безумовного значення, цінності, але наділяється такими правосвідомістю в процесі інтерпретації крізь призму смислів, норм і цінностей свого «життєвого світу». Тому першочергового значення набувають ті апріорні надпозитивні підстави, що фактично виступають як джерела правових смислів. У вітчизняній правовій доктрині вони певною мірою набувають форми принципів права або правових цінностей.

Для прояснення герменевтичного уявлення про суб'єкта права може бути використана метафора «проживання у вавилонській бібліотеці» Хорхе Борхеса. Бібліотекар компетентний не тому, що має прозоре знання про зміст усіх книг, а тому, що йому відомі основні принципи, яким підкорюється зміст будь-якої книги, що не можна зіставити з компетентністю відвідувача бібліотеки, який має лише навички пошуку в каталозі [14, с. 145]. Так, суб'єкт права здатний відтворювати правові смисли і нести відповідальність за це не внаслідок знання змісту норм, а тому, що має критерій для їх оцінювання, що забезпечує функціонування рефлексивного механізму в ухваленні рішень.

Відповідно зміст правової освіти і правового виховання в цілому потребує уточнення в напрямі зміщення акцентів з вивчення існуючого законодавчого масиву на комплексне осмислення і засвоєння загальних принципів права як критеріїв інтерпретації правової традиції, розширення філософської складової

правовиховного впливу, виправдання права замість його нав'язування, обґрунтування – замість пояснення, формування нової юриспруденції, яка б підкреслювала, що «у право потрібно вірити, інакше воно не працюватиме». Все це закономірно вимагає подальшої індивідуалізації освіти. Освіта повинна дати насамперед розуміння причин і мети існування правових норм, їх соціальної цінності і внутрішнього сенсу, здатність бути «співавтором» правових норм. Своєрідною має бути і методика розкриття правових положень із зверненням до всього внутрішнього світу людини з метою відшукання там емоцій і почуттів, уявлень і поглядів, співзвучних образів. Потрібно показати, що в основу кожної норми права покладено відповідні правові цінності.

Отже, йдеться про філософське обґрунтування права кожним для себе і в собі. І тут слід погодитися з Робертом Алексі, який наголошує на важливості екзистенційного обґрунтування права і прав людини, пов'язаного не тільки із певними правовими здібностями, а й із зацікавленістю у їх реалізації – «зацікавленістю у справедливості». Цей інтерес до справедливості, як і будь-який інтерес, пов'язаний з рішенням, і це фундаментальне рішення – чи хочемо ми бачити себе дискурсивними, раціональними істотами, хто ми взагалі – екзистенційне рішення, в якому ми обираємо себе [15, с. 87–89].

Висновки. У контексті герменевтичного осмислення правової реальності метою правового виховання є суб'єкт здійснення права, або суб'єкт розуміння як автономна правова особистість, здатна відповідально відтворювати правову традицію на засадах справедливості та зацікавлена у такому відтворенні в результаті безперервного обґрунтування і виправдання права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимов С. І. Методологічні підходи до розуміння сутності та змісту правового виховання / С. І. Максимов, І. І. Коваленко // Правове виховання в сучасній Україні. – Х. : Право, 2010. – С. 10–32.
2. Kaufmann A. Preliminary Remarks on a Legal Logic and Ontology of Relations / A. Kaufmann // Law, Interpretation and Reality. Essays in Epistemology, Hermeneutics and Jurisprudence. – Dordrecht, 1990. – P. 104–123.
3. Кауфман А. Онтологическая структура права / А. Кауфман : пер. с нем. А. В. Стовбы // Рос. ежегод. теории права. – 2008. – № 1. – СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум “Юридическая книга”», 2009. – С. 151–174.
4. Kaufmann A. Fünfundvierzig Jahre erlebte Rechtsphilosophie / A. Kaufmann // Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland Heute. – Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1991. – Beiheft Nr. 44. – S. 144–162.
5. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики : пер. с нем. / Х.-Г. Гадамер, М. А. Журиная, С. Н. Земляной и др. – М. : Прогресс, 1988. – 700 с.
6. Dworkin R. Law's Empire / R. Dworkin. – L. : Fontana Press, 1986. – 470 p.
7. Vattimo, G. Ermeneutica e democrazia / G. Vattimo // MicroMega. Le ragioni della sinistra. – 1994. – No 3. – P. 42–49.
8. Рорти Р. Философия и зеркало природы / Р. Рорти : пер. с англ. В. В. Целищева. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1997. – 320 с.

9. Хеффе О. Справедливость: Философское введение / О. Хеффе : пер. с нем. О. В. Кильдюшова ; под ред. Т. А. Дмитриева. – М. : Праксис, 2007. – 192 с.
10. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность (Лекции и интервью. Москва, апрель 1989 г.) / Ю. Хабермас ; отв. ред. Н. В. Мотрошилова. – М. : Наука, 1992. – 176 с.
11. Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 216 с.
12. Рікер П. Память, история, забвение / П. Рікер : пер. с франц. И. И. Блауберг и др. – М. : Изд-во гуманит. лит., 2004. – (Французская философия XX века). – 728 с.
13. Рікер П. Торжество языка над насиліем. Герменевтический подход к философии права / П. Рікер : пер. с франц. О. И. Шульмана // Вопр. философии. – 1996. – № 4. – С. 27–36.
14. Барковский П. В. Феномены понимания. Контуры современной герменевтической философии / П. В. Барковский. – Мн. : Экономпресс, 2008. – 176 с.
15. Alexy Robert. The Existence of Human Rights / R. Alexy // IVR 25th World Congress «Law. Science. Technology» (August 15–20, 2011, Frankfurt am Main, Germany). Abstract book. – Frankfurt am Main, 2011. – P. 87–90.

ЦЕЛЬ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ ПРАВОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Сатохина Н. И.

Раскрыта цель правового воспитания в контексте герменевтического подхода к осмыслению правовой реальности, где последняя рассматривается как непрерывный процесс реинтерпретации правовой традиции и воспроизведения правовых смыслов в ходе осуществления права субъектами. В рамках герменевтического исследования показаны основные черты субъекта осуществления права как цели правового воспитания через понятия автономии, понимания и совместной ответственности.

Ключевые слова: *герменевтический подход, правовая реальность, правовая традиция, понимание, субъект осуществления права.*

LEGAL EDUCATION GOAL IN THE CONTEXT OF HERMENEUTICAL COMPREHENSION OF THE LEGAL REALITY

Satokhina N. I.

The article is devoted to the consideration of the legal education goal within the hermeneutical approach to the comprehension of legal reality. Legal reality is considered as ongoing process of re-interpretation of the legal tradition and reproduction of legal senses during the realization of law. Within the hermeneutical research author discovers main characteristics of the subject of the realization of law as the legal education goal through notions of autonomy, understanding and common responsibility.

Keywords: *hermeneutical approach, legal reality, legal tradition, understanding, subject of the realization of law.*

